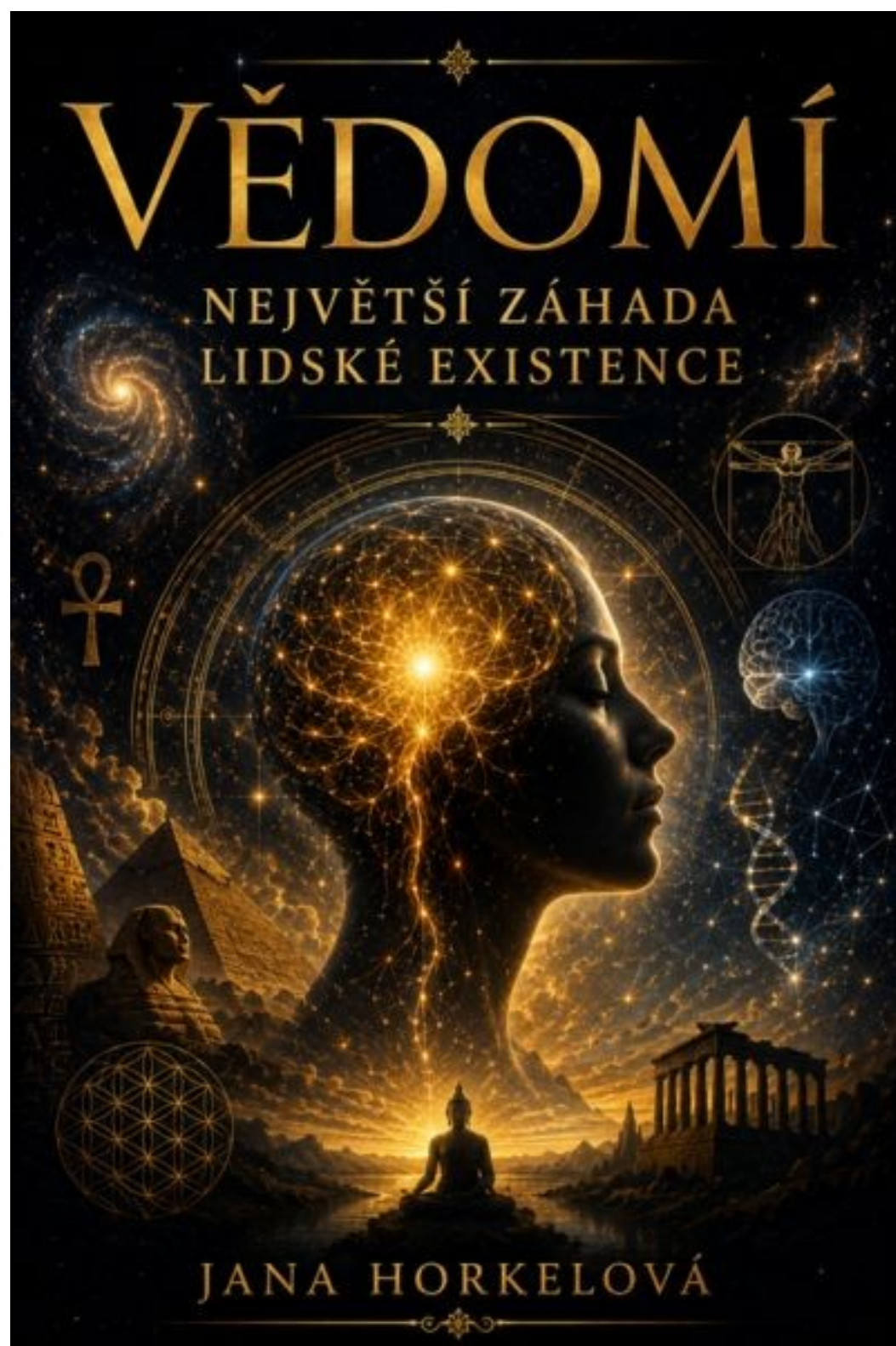

Obsah

Prolog: Otázka, která nemá dno.....	2
Kapitola 1: Mezopotámie.....	3
Kapitola 2: Egypt.....	5
Kapitola 3: Indie.....	9
Čína: Tao a nekonající.....	12
Kapitola 4: Řecko.....	14
Kapitola 5: Řím.....	16
Kapitola 6: Středověk.....	19
Islámský zlatý věk: Avicennův létající muž.....	22
Kapitola 7: Descartes.....	24
Kapitola 8: Buddhismus.....	26
William James a proud vědomí.....	29
Kapitola 9: Freud.....	31
Kapitola 10: Jung, sdílený sen lidstva.....	33
Kapitola 11: Mozek pod mikroskopem.....	35
Otázka svobodné vůle: Libetův experiment.....	38
Kapitola 12: Den, kdy věda přiznala nevědomost.....	40
Kapitola 13: Poslední pokusy vysvětlit nevysvětlitelné.....	42
Současné teorie vědomí.....	45
Práce a tvorba: stav plynutí.....	47
Kapitola 14: Život na autopilota.....	49
Kapitola 15: Když se čas zastaví.....	51
Kapitola 16: Mozek jako přijímač.....	53
Kapitola 17: Cesta zpátky.....	56
Kapitola 18: Jak žít vzhůru.....	58
Kapitola 19: Vztahy a vědomí.....	61
Kapitola 20: Smrt jako součást cesty.....	63
Epilog: Kruh se uzavírá.....	65
O autorce.....	66
Poděkování.....	66

Prolog: Otázka, která nemá dno

Vzpomeň si na ráno, kdy jsi se probudil a ještě jsi nevěděl, kdo jsi. Ten moment mezi spánkem a plným vědomím, kdy tělo už je vzhůru, ale jméno, věk, práce, která tě dnes čeká, i člověk vedle tebe ještě nejsou na svém místě. Trvá to možná jen zlomek vteřiny, než se ti to všechno vrátí, než si znovu nasadíš celý ten příběh, který nazýváš svým životem, se všemi povinnostmi a starostmi a plány, které k němu patří.

V tom zlomku vteřiny jsi tam byl. Jen sis ještě nebyl vědom toho, kdo jsi.

Tahle kniha je o tom, co tam bylo. O té tenké, těžko uchopitelné vrstvě, která zůstává, i když z ní odečteš jméno, minulost i všechny plány do budoucna, a která přesto není nic. Lidé se na ni ptali dávno předtím, než uměli tu otázku zapsat. Ptali se na ni kněží v chrámech Mezopotámie, kteří věřili, že dech, který jimi prochází, jim nepatří. Ptali se na ni v Egyptě, kde duši rozdělili na několik částí, protože jedna nestačila pojmut to, co cítili. Ptali se na ni u řeky Gangy, na řeckých bojištích, ve středověkých celách i později ve vídeňských ordinacích, kde se lidé poprvé pokusili tu otázku prozkoumat vědecky. Nikdo z nich neznal odpověď celou. Každý z nich měl jen kousek, který přinesla jeho doba a jeho jazyk.

My tu odpověď poskládáme dohromady. Stojíme na jejich ramenou a vidíme o kus dál, než viděl kdokoliv z nich sám.

Vědomí není to, co prožíváš. Je to, čím prožíváš.

Ještě nevíš, co ta věta znamená doopravdy. Až knihu dočteš, budeš vědět.

Začneme tam, kde začalo i lidstvo. U dechu.

Kapitola 1: Mezopotámie

Kněz stál v chrámu na vrcholu zikkuratu v Uru, hliněná destička ještě vlhká v jeho dlaních. Zikkurat se nad městem tyčil, stupňovitá stavba s jádrem z nepálených cihel obložených pálenými cihlami spojenými tmavou asfaltovou maltou, tak vysoká, že ji bylo vidět z velké dálky přes celou plochou pláň Sumeru. Teď ale byla noc a chrám se ztrácel ve tmě spolu s celým městem, které se rozkládalo hluboko pod ním. Někde dole, za hliněnými zdmi domů, žilo na padesát tisíc lidí, což bylo v té době víc lidí pohromadě, než kolik jich kdy lidstvo předtím vidělo na jednom místě. Kněz to číslo neznal. Znal jen ticho svého chrámu, a v tom tichu poprvé v životě zaslechl vlastní dech tak zřetelně, že si uvědomil něco, co ho vyděsilo víc než jakákoli bouře nebo nájezd nepřátel. Neřídil ho. Dech přicházel a odcházel sám, bez jeho svolení, a on v tu chvíli poprvé pochopil, že to, co v něm dýchá, mu vlastně nepatří.

To ticho známe i my, i když jsme se v něm dávno přestali zastavovat. Jen jsme přestali klást otázku, kterou si kladl on v tu jednu konkrétní noc před více než čtyřmi tisíci lety.

Sumerové svůj dech nazývali *zi*. Bylo to slovo, které označovalo vzduch vcházející a vycházející z plic, a zároveň duši, hrdlo, i to, čím se živá bytost liší od mrtvé. Dochovalo se ve stovkách řádků na hliněných destičkách, které přežily víc než čtyři tisíciletí zahrabané pod pískem, a znovu se vynořily na světlo, když je archeologové vykopali z trosek Uru a dalších sumerských měst. *Zi* nebylo něco, co si člověk vydobyl nebo na co měl nárok. Bylo zapůjčené. Mohlo být kdykoliv tiše odebráno zpátky, a nikdo z lidí, ani král, ani kněz, neměl moc to zastavit. Kněz v Uru nevěděl nic o mozku, o neuronech, o tom, čemu dnes říkáme vědomí. A přesto tam v tichu svého chrámu narazil na přesně tu otázku, která nás bude provázet celou touto knihou. Čí je ten dech, který právě prochází tebou? Sumerové ale nevěřili, že smrtí ono *zi* jednoduše zmizí do prázdna. Věřili, že z těla po smrti povstává *gidim*, přízrak mrtvého, který sestupuje do podsvětí, do temného a prašného místa, kde není radost ani utrpení, jen jakási šedá setrvačnost bytí. Pozdější Akkadané, kteří po Sumerech převzali velkou část jejich náboženských představ, tomuto duchu říkali *eṭemmu*, a přestože jazyk, kterým mluvili, byl úplně jiný než sumerština, obraz zůstal stejný. Něco z člověka přetrvávalo, ale nebylo to už to, co ho definovalo za jeho života. Nebyl to jeho *zi*, plné dechu a pohybu. Byl to jen stín toho, čím kdysi byl.

A byl tu ještě jeden druh duše, subtilnější a hůř uchopitelný, kterému Sumerové říkali *zaqīqu*, snová duše nebo vánek. Věřilo se, že tahle část člověka mohla opouštět tělo, aniž by člověk zemřel, konkrétně ve chvílích spánku, kdy se propadal do snů. Ve snu se *zaqīqu* volně toulalo místy, kam by se tělo samo nikdy nedostalo, setkávalo se s bohy, s mrtvými, s věcmi, které ve dne nedávaly smysl. Když se člověk probudil, *zaqīqu* se vracelo zpátky, a s ním i všechno podivné vědění, které cestou posbíralo, i když si ho člověk po ránu pamatoval jen v útržcích, rozostřené a už napůl zapomenuté. Tři různá slova tedy popisovala tři různé stavy téhož člověka. *Zi*, dokud byl naživu a dýchal. *Gidim*, respektive *eṭemmu*, poté co zemřel. *Zaqīqu*, když spal a snil. Sumerové netvrdili, že mají odpověď na to, co přesně dělá člověka člověkem. Ale všimli si něčeho, co si dodnes plně neumíme vysvětlit ani my. Že to, čím jsme, se mění podle stavu, ve kterém se nacházíme, a přesto v tom zůstává něco, co všechny ty stavy spojuje a co nikdy úplně nezmizí, dokud jsme naživu.

Otázka, kterou si ten kněz v Uru kladl uprostřed noci, se tedy v jeho kultuře štěpila na další otázky. Co se stane s tím dechem, až ho jednou naposledy vydechne? Kam se poděje ve chvíli, kdy usne a přestane si být vědom vlastního těla? A je to pořád tentýž dech, nebo se s každým stavem mění v něco jiného? Neznáme odpovědi, které by si na tyto otázky dal on sám. Nevíme, jestli se v noci, kdy stál v tichu svého chrámu s destičkou v dlaních, bál, nebo jestli v tom tichu našel něco, co ho spíš uklidnilo. Víme jen, že otázku

vyslovil, nebo přinejmenším pomyslel, a že o víc než čtyři tisíce let později ji vyslovujeme znovu, jenom jinými slovy a s jinými nástroji po ruce. Většina otázek časem najde svou odpověď a zmizí, vyřešená a zapomenutá, nahrazená otázkami novými. Tahle otázka zůstává. Kladl si ji kněz v Uru, kladli si ji lidé v Egyptě, v Indii, v Řecku, a klademe si ji i my, ve chvíli, kdy čteš tuto stránku a uvědomuješ si přitom vlastní dech.

Zkus to teď. Nadechni se a všimni si, kdo to dělá.

Kněz v Uru zůstal té noci v chrámu déle, než měl v úmyslu, a když se konečně vydal dolů po schodech zikkuratu zpátky do spícího města, věděl, že se v něm něco změnilo, i když neuměl pojmenovat co. Nezískal odpověď. Poprvé v životě si ale uvědomil, že otázka existuje, a to je vždy první krok, bez kterého žádná odpověď nikdy nepřijde. Možná o tom v následujících dnech mluvil s jiným knězem, možná si to nechal jen pro sebe, tíhu, kterou nikdo jiný nemohl vidět. Dochované texty z té doby zaznamenávaly hlavně zákony, obchodní smlouvy a seznamy obětí bohům, pochybnosti jednoho konkrétního muže uprostřed jedné konkrétní noci v nich zapsané nejsou. A přesto ta noc, i bez jména, i bez záznamu, patří do dějin, protože v ní se poprvé objevila myšlenka, která nikdy úplně nezmizela, jen měnila jazyk, kterým byla vyslovena.

O tisíce let později, v úplně jiné části světa, budou lidé v jiném jazyce, s jinými bohy a jinými nástroji, řešit tutéž otázku znovu, aniž by věděli, že v Uru už jednou zazněla. Nebudou znát slovo *zi*, nebudou vědět nic o *gidim*, o *eṭemmu*, o *zaqīqu*, a přesto se, každý svým způsobem, zeptají na totéž, co ten kněz v tichu svého chrámu s hliněnou destičkou v dlaních, a budou čekat, že jim vesmír odpoví, aniž budou tušit, že odpověď možná nikdy nepřijde v podobě slov, jen v podobě dalšího, hlubšího tázání. To je ostatně důvod, proč jsme se touto otázkou rozhodli začít tuto knihu právě tady, v Mezopotámii, u samého počátku psané historie. Sumerové neznali odpověď lépe než kdokoli jiný po nich, zanechali ale první doložený důkaz, že si tu otázku vůbec položili, vyrytý do hlíny, která přežila déle než jejich města, jejich jazyk i jejich bohové.

Až budeš příště vzhůru uprostřed noci, v tichu, které nikdo jiný neslyší, zkus na chvíli udělat totéž, co ten kněz v Uru. Nepřemýšlej o zítřku, o tom, co musíš stihnout, o lidech, kteří na tebe čekají, jen se na chvíli zastav a všimni si dechu, který prochází tvým tělem, aniž bys ho řídil, aniž bys o něj musel žádat. Možná v tom tichu ucítíš totéž, co on, že to, co tě právě teď udržuje naživu, ti nikdy doopravdy nepatřilo, a přesto je to jediné, co ti kdy bude opravdu patřit. Nejznámější text, který se nám ze staré Mezopotámie dochoval a který se otázkou dechu a nesmrtelnosti zabývá nejpřímočařeji, je *Epos o Gilgamešovi*. Jeho nejstarší vrstva byla souborem samostatných sumerských básní o Gilgamešovi, králi Uruku, pravděpodobně už v období Ur III, tedy zhruba v době, kdy stál i zikkurat v Uru. Tyto básně se o několik století později staly základem pro souvislý akkadský epos, jehož nejuplněnější dochovanou podobu sestavil kolem roku 1200 před naším letopočtem babylonský pisář Sín-lékí-unninni.

Gilgamešův nejbližší přítel Enkidu vznikl v příběhu stvořením z hlíny. Podle eposu obyvatelé Urukuúpěli pod Gilgamešovou neomezenou mocí a prosili bohy o pomoc, a bohyně Aruru na jejich žádost vzala hroudu hlíny, hodila ji do stepi a zformovala z ní bytost silnou, divokou a pokrytou srstí, žijící mezi zvěří a neznající město ani jeho zákony. Teprve setkání se ženou jménem Šamchat a později s Gilgamešem samotným udělalo z Enkidua bytost schopnou přátelství, řeči a nakonec i smrti, kterou po něm jeho druh tolik oplakal. Enkidu tak prochází v příběhu přesně tou cestou, na niž se ptal sumerský kněz z předchozích stránek této kapitoly, cestou od hlíny k dechu a od dechu zpátky k mlčení. Než Enkidu zemřel, měl sen, ve kterém sestoupil do podsvětí a spatřil osud čekající všechny zemřelé bez rozdílu, krále i žebráky, kněze i zloděje, všechny sedící v prachu a živící se hlínou. Ten sen ho vyděsil víc než nemoc, kterou mu bohové seslali v odplatu za zabití nebeského býka a lesního strážce Chumbaby, protože mu ukázal budoucnost, které nemohl uniknout. Gilgameš seděl celé dny a noci u jeho lůžka a sledoval, jak se z jeho přítele stává mrtvé tělo, a právě v tu chvíli poprvé pochopil, že stejný osud jednou čeká i jeho samotného.

Zdrcený Gilgameš se po Enkiduově smrti vydal hledat Utnapištima, jediného smrtelníka, kterému bohové kdy darovali věčný život, v naději, že se od něj dozví tajemství, jak smrti uniknout. Utnapištim mu vyprávěl

dlouhý příběh o potopě, která kdysi zničila téměř celé lidstvo. Bůh Ea, který nesouhlasil s rozhodnutím ostatních bohů vyhubit lidi, ho tajně varoval skrze stěnu jeho vlastního domu a přikázal mu postavit obrovskou loď a naložit na ni po páru z každého druhu tvora žijícího na zemi. Když potopa po šesti dnech a nocích ustoupila, loď přistála na vrcholu hory Nisir a Utnapištim postupně vypustil holubici, vlaštovku a nakonec havrana, aby zjistil, zda se už někde objevila souš. Za svou poslušnost a moudrost byli on i jeho žena odměněni nesmrtelností, kterou jim bohové udělili jednou provždy, bez možnosti ji předat dál, ani vlastním dětem, ani žádnému jinému smrtelníkovi, který by o ni požádal.

Utnapištim pak Gilgamešovi nabídl ještě jednu, poslední zkoušku. Vyzval ho, aby zůstal vzhůru po dobu šesti dní a sedmi nocí, a dal mu tím najevo, že pokud nedokáže přemoci ani spánek, sotva kdy přemůže smrt. Gilgameš usnul téměř okamžitě, a jeho selhání bylo o to trpčí, že si ho ani sám neuvědomoval, dokud mu ho Utnapištimova žena nedokázala nezvratně prokázat pomocí sedmi bochníků chleba, které mu každý den spánku pokládala k hlavě a které postupně ztvrdly a zplesnivěly. Než se Gilgameš vydal na zpáteční cestu, dostal ještě poslední naději, zprávu o rostlině rostoucí na dně moře, která údajně dokázala vrátit mládí i tomu nejstaršímu z lidí. Ponořil se k ní s těžkými kameny přivázanými k nohám, rostlinu vylovil a s radostí ji nesl zpátky do Uruku s úmyslem rozdělit se o ni s ostatními starci svého města. Cestou se však zastavil, aby se vykoupal ve studené vodě jednoho pramene, a v tu chvíli mu had rostlinu ukradl a zmizel s ní v podzemní noře, přičemž při útěku svlékl svou starou kůži. Had tak podle vyprávění eposu získal schopnost omlazování, kterou lidé ztratili navždy, a Gilgameš se do Uruku vrátil s prázdnýma rukama, o nic moudřejší v otázce nesmrtelnosti, zato hlouběji smířený s tím, co znamená být člověkem. Jméno Utnapištim v sobě přímo nese slovo *napištu*, život a dech, a je pozoruhodné, že právě on, jediný nesmrtelný v celém příběhu, nese jméno, které tento pojem ztělesňuje nejsilněji ze všech postav eposu. Autoři textu tehdy zřejmě tušili, že dech a nesmrtelnost spolu úzce souvisí, přestože přesný vztah mezi nimi neuměli definovat o nic lépe než my dnes.

Gilgamešovo zklamání na konci jeho cesty je jedním z nejstarších dochovaných svědectví o tom, jak lidé prožívali střet s vlastní smrtelností. Nevrací se domů s nesmrtelností v rukou, vrací se s poznáním, že jediné, co po sobě může zanechat, jsou hradby města, které vybudoval, a příběh, který o něm budou vyprávět další generace. Toto poznání, přestože vzniklo tisíce let před naším letopočtem, zůstává nápadně blízké tomu, k čemu docházejí lidé i dnes, když se poprvé v životě opravdu postaví tváří v tvář vlastní konečnosti. Mezi Gilgamešovým zoufalstvím nad hrobem Enkidua a pocitem, který zažívá kdokoliv z nás u lůžka umírajícího blízkého člověka, neleží žádná podstatná změna, jen tisíce let a jiný jazyk, kterým se tentýž pocit pojmenovává. Text eposu, vyrytý na dvanácti hliněných tabulkách nalezených mimo jiné v troskách knihovny asyrského krále Aššurbanipala, přežil zánik celé civilizace, která ho vytvořila, a čekal zahrabaný pod pískem, dokud ho devatenácté století znovu neobjevilo a nepřeložilo. Po většinu lidských dějin tak tento příběh, tato konkrétní podoba otázky, ležel skrytý a zapomenutý, a lidstvo si muselo otázku dechu a smrtelnosti klást úplně od začátku, znovu a znovu, v každé další kultuře, aniž by vědělo, že podobná slova už jednou zazněla v jiném jazyce o tisíce let dřív.

Mezopotámie nám nedala odpověď, dala nám jen první doložený otisk otázky, vyrytý do hlíny a rozdělený do tří různých slov pro tři různé stavy jednoho člověka. V další kapitole se přesuneme daleko na západ za poušť, do starověkého Egypta, kde lidé na tutéž otázku hledali odpověď jinak. Rozdělili ji na několik různých částí duše najednou, protože jediné slovo, jaké stačilo Mezopotámii, jim samo o sobě nedávalo dost.

Kapitola 2: Egypt

Balzamovací mistr klečel v přítmí dílny na okraji Théb a rukama, které už tisíckrát prošly stejným pohybem, natíral tělo zesnulého muže směsí pryskyřice a oleje. Vzduch byl hustý pachem *natronu*, soli, kterou se tělo sušilo celé týdny předtím, než se vůbec dostalo do jeho rukou, a kadidla, které hořelo v rohu místnosti, aby přehlušilo to, co natron a čas ještě nestihly odstranit. Venku za zdmi dílny se rozkládalo město živých, hlučné a plné slunce, ale tady uvnitř vládl jiný čas, pomalejší a obřadnější, protože práce,

kteřou mistr dělal, byla přípravou cesty, kterou musel zesnulý absolvovat, než se mohl stát tím, čemu Egyptané říkali *ach*, bytostí proměněnou a schopnou žít dál. Balzamovací mistr věděl přesně, co s kterou částí těla udělat. Tenhle postup se v Egyptě zdokonaloval po staletí a předával se z generace na generaci coby přísně střežené řemeslo. Tělo napřed omyl palmovým vínem a vodou z Nilu, pak dlouhým bronzovým hákem zavedeným nosní dutinou po kouskách vytáhl mozek, který Egyptané nepovažovali za důležitý orgán a jednoduše ho zahodili. Následně obsidiánovou čepelí provedl malý řez na levém boku těla a vyňal plíce, žaludek, střeva a játra. Každý orgán vyčistil, vysušil a uložil do zvláštní kamenné nádoby. Nad čtyřmi takovými nádobami bděl jeden ze čtyř synů boha Hora, Amset s lidskou hlavou nad játry, Hapi s hlavou paviána nad plícemi, Duamutef s hlavou šakala nad žaludkem a Kebehsenuf s hlavou sokola nad střevy. Jediný orgán, který v těle úmyslně ponechal, bylo srdce. Tělo pak balzamovací mistr na sedmdesát dní zabalil do hor přírodní soli zvané *natron*, která z něj postupně vysála veškerou vlhkost, a teprve poté ho zabalil do stovek metrů plátna napuštěného pryskyřicí.

Sedmdesát dní po smrti, když bylo tělo konečně připravené, vydal se za doprovodu najatých plačících žen, kněží a nejbližší rodiny průvod k hrobce na západním břehu Nilu, tam, kde každý den zapadalo slunce a kam podle egyptské představy mířila i duše zesnulého. Ženy si trhaly šaty a sypaly si na hlavu popel. Jejich nárek byl nedílnou součástí obřadu, protože ticho by mohlo uraženým bohům naznačit, že zesnulý nebyl dostatečně oplakáván. Teprve před vchodem do samotné hrobky čekala poslední a nejdůležitější zastávka celé cesty. Kněz zde s mumii, nebo s její sochou, provedl obřad zvaný Otevírání úst. Dotýkal se úst, očí, uší i nosu zesnulého speciálním nástrojem ve tvaru rybí ploutve a odříkával při tom zaklínadla, která měla mrtvému tělu vrátit schopnost dýchat, vidět, slyšet, mluvit a přijímat jídlo v posmrtném světě. Bez tohoto obřadu, věřili Egyptané, by mumie zůstala jen prázdnou schránkou, dokonale zachovanou, ale navždy němou a slepou. Je pozoruhodné, že civilizace, která tělu vzala mozek, cítila potřebu vrátit mu aspoň dech, dříve než ho svěřila věčnosti.

To, co dnes nazýváme jednoduše smrtí, bylo pro starověké Egyptany teprve prvním krokem dlouhého procesu.

Egyptané věřili, že člověk se skládá z několika navzájem odlišných částí, z nichž každá měla po smrti jinou úlohu. *Ka*, životní síla, provázela člověka od narození a po smrti potřebovala být živená obětinami jídla a nápojů, jinak zesnulý strádal hladem i v posmrtném životě. *Ba*, kterou zobrazovali v podobě ptáka s lidskou hlavou, nesla osobnost a jedinečnost člověka a mohla se po smrti volně pohybovat mezi hrobkou a světem živých. Teprve když se *ka* a *ba* znovu spojily a zesnulý úspěšně prošel posledním soudem, mohl se stát *ach*, bytostí proměněnou, schopnou žít věčně mezi hvězdami. Kromě toho měl každý člověk ještě své jméno, *ren*, jehož opakované vyslovování udržovalo zesnulého naživu v paměti světa, a svůj stín, o kterém se věřilo, že ho nikdy neopouští, ani po smrti.

Rozhodnutí zahodit mozek a ponechat srdce nebylo náhodné. Odráželo přesně to, čemu Egyptané věřili o tom, kde v těle sídlí to, čím člověk je: v orgánu, který cítili bít pod vlastní rukou při strachu, lásce i hněvu. Když se pak srdce položilo na misku vah před bohem Usirem, nevážila se jen svalová tkáň. Vážilo se to, co Egyptané pokládali za jádro osobnosti samotné. Bůh Usir, před kterým se tento soud odehrával, nebyl odjakživa vládcem podsvětí. Egyptský mýtus vypráví, že byl kdysi pozemským králem, kterého zavraždil jeho vlastní bratr Sutech, žárlivý na jeho moc. Sutech tělo rozsekal na kusy a rozházel je po celém Egyptě, ale Usirova manželka a sestra Eset kusy postupně posbírala, spojila je dohromady a svou magií ho na okamžik přivedla zpátky k životu, dost dlouho na to, aby s ním počala syna Hora. Usir se pak už nemohl vrátit mezi živé, a tak sestoupil do podsvětí, kde se stal jeho vládcem a soudcem mrtvých. Mumifikace samotná byla podle egyptské víry opakováním téhož obřadu, kterým Eset kdysi vrátila tělo svého manžela dohromady. Každý zesnulý Egyptan tak procházel touž proměnou, kterou kdysi prošel sám bůh, jehož jménem byl souzen. Kult boha Usira provázal egyptskou civilizaci víc než čtyři tisíce let, déle, než uplynulo od pádu starověkého Egypta až po dnešní den.

Nejdůležitější chvílí celé této cesty byl soud, který se odehrával před bohem Usirem a dvaadvaceti soudci podsvětí. Srdce zesnulého, které Egyptané považovali za sídlo rozumu i svědomí, se položilo na jednu

misku vah, na druhou pak pero bohyně Maat, ztělesnění pravdy a řádu. Pokud srdce po zvážení nepřevážilo pero, mohl zesnulý pokračovat dál k věčnému životu. Pokud převážilo tíhou vin a špatných skutků nastrádaných za života, pohltila je bytost jménem Amemait, napůl lev, napůl krokodýl a napůl hroch, a zesnulý přestal existovat úplně, bez druhé šance, bez dalšího pokusu. Tento obřad, zaznamenaný na papyrech, které se dochovaly dodnes, je jedním z nejstarších dokladů toho, že lidé svou hodnotu po smrti poměřovali vlastním svědomím, zvažovaným doslova na vahách.

Ten věčný život, který na zesnulého čekal po úspěšném soudu, neměl podobu vzdáleného nebe ani beztělesného blaha v oblacích. Egypťané mu říkali Pole Rákosí a představovali si ho coby zdokonalenou verzi vlastního údolí Nilu, se stejnými poli, stejnými kanály a stejnou prací na nich, jen bez hladu, nemoci a únavy, které provázely život na zemi. Zesnulý tam měl dál orat, sklízet a pěstovat obilí, přesně tak, jak to dělal za pozemského života, jenže tentokrát s radostí místo vyčerpání, a měl se tam setkat i s blízkými, kteří zemřeli před ním. Právě proto potřeboval *ušebti*, zástupné dělníky, kteří za něj odpracovali tu část polních prací, na kterou by sám neměl chuť ani v ráji. I nejdokonalejší představa věčnosti, jakou si Egypťané dovedli představit, byla nakonec jen jejich vlastním údolím, zbaveným všeho, co v něm kdy bolelo. Egypťané rozdělili otázku, čím člověk je, na pět různých částí, jméno, stín, sílu, osobnost a stav, kterého bylo možné dosáhnout až po smrti. Jediné slovo, jaké stačilo jejich sousedům v Mezopotámii, jim samo o sobě zjevně nestačilo. Kolik z toho, co dnes nazýváš svou osobností, by přežilo, kdyby na tebe najednou přestal kdokoli myslet, kdyby tvé jméno nikdo už nikdy nevyslovil? A kdybys mohl vlastní svědomí položit na misku vah tak, jak si to představovali oni, myslíš, že by zůstalo lehké?

Zkus si teď, na chvíli, představit váhu vlastního svědomí. Je to otázka, kterou sis možná ještě nikdy nepoložil tak přímo.

Nejrozsáhlejší dochovaný záznam tohoto obřadu najdeme v takzvané *Knize mrtvých*, sbírce kouzel a modliteb, které měly zesnulému pomoci bezpečně projít celou cestou podsvětím. Jeden z nejlépe zachovaných exemplářů, papyrus patřící písaři jménem Ani, vznikl kolem roku 1250 před naším letopočtem a dnes je uložený v Britském muzeu. Na jeho barevných ilustracích je scéna vážení srdce zachycena s téměř úzkostlivou přesností: bůh Anubis přidržuje váhy, bůh Thovt zapisuje výsledek a Amemait čeká opodál, připravená zasáhnout, pokud srdce selže. Než se srdce vůbec dostalo na váhy, musel zesnulý před soudci pronést takzvanou negativní zpověď, dlouhý seznam vin, kterých se podle svých slov nikdy nedopustil. Nekradl jsem. Nezabil jsem. Nelhal jsem. Neubližoval jsem slabším, než jsem byl sám. Byl to seznam, kterým se člověk snažil doložit čistotu vlastního svědomí dříve, než promluvily váhy samotné.

Egypťané si ale nebyli tak jistí vlastním svědomím, jak by se z odříkávané zpovědi mohlo zdát. Do obinadel mumie, přímo nad srdce, se vkládal kamenný amulet vyřezaný do podoby skarabea, na jehož spodní straně bylo vyryto zaklínadlo žádající srdce, aby proti svému majiteli u soudu nesvědčilo. Zesnulý se tedy nespolehal jen na to, že jeho svědomí bude čisté. Pro jistotu ho ještě magicky umlčel, kdyby si snad vzpomnělo na něco, co on sám raději zapomněl. Je to jeden z nejlidišnějších detailů celé egyptské představy posmrtného soudu, tichá obava, že vlastní svědomí možná ví víc, než by člověk chtěl slyšet. Všechno, co dnes o Usirovi, vážení srdce nebo obřadu Otevírání úst víme, bylo po víc než tisíc let nečitelné. Když poslední egyptský kněz, který ještě uměl hieroglyfy, zemřel někdy ve čtvrtém či pátém století našeho letopočtu, jazyk starých textů s ním na dlouhé věky zmlkl. Teprve v roce 1799 narazili francouzští vojáci poblíž města Rašíd na čedičovou desku popsanou tímž textem hned ve třech různých písmech, řeckém, démotickém a hieroglyfickém. Francouzský jazykovědec Jean-François Champollion nad touto takzvanou Rosettskou deskou strávil víc než deset let, než se mu v roce 1822 podařilo klíč k hieroglyfům rozluštit. Bez jeho práce by scéna vážení srdce, kterou jsme popsali o pár odstavců výše, zůstala jen barevným obrázkem bez jediného slova, které by nám řeklo, co si o něm mysleli lidé, kteří ho namalovali.

Symbolicky se stejný rok, kdy Leonard Woolley začal odkrývat Královský hřbitov v Uru, stal i rokem, kdy anglický archeolog Howard Carter v Údolí králů na západním břehu Nilu objevil hrobku mladého faraona Tutanchamona, jednu z mála egyptských královských hrobek, kterou vykradači hrobů minuli. Uvnitř našel přesně to, co jsme v této kapitole popsali, mumii připravenou obřadem Otevírání úst, kanopy se čtyřmi syny

Hora, stovky *ušebti* a Knihu mrtvých doprovázející krále na jeho cestě k věčnosti. Rok 1922 tak paradoxně otevřel najednou dvě různé odpovědi na otázku vědomí a duše, které vznikly tisíce kilometrů od sebe a tisíce let před sebou, obě dlouho pohřbené pod pískem a obě čekající na tentýž okamžik, kdy je lidstvo znovu odkryje. Představa, že si člověk může zajistit věčný život vlastním obřadem, navíc nebyla v egyptských dějinách vždy stejně dostupná. Ve Staré říši, tisíc let před dobou, kdy vznikaly nejstarší opisy Knihy mrtvých, měl zaručený posmrtný život jen samotný faraon. Kouzla, která mu měla zajistit cestu mezi hvězdy, se vpisovala přímo do stěn jeho pyramidy, a proto se jim dnes říká Texty pyramid. Teprve ve Střední říši, o několik století později, se podobná kouzla začala malovat i na vnitřek dřevěných rakví urozených Egyptanů, kteří nebyli členy královské rodiny, a proto se jim říká Texty rakví. Až v Nové říši, kdy vznikl i papyrus písáře Aniho zmíněný výše, se stejná naděje na věčnost stala dostupnou komukoliv, kdo si dokázal zaplatit vlastní opis Knihy mrtvých. Cesta k nesmrtelnosti se tedy v Egyptě postupně demokratizovala, z výsady jednoho jediného muže se během tisíce let stala možnost otevřená každému, kdo měl dost stříbra na písáře.

Do hrobky bohatšího Egyptana se spolu s tělem a Knihou mrtvých ukládaly i drobné sošky zvané *ušebti*, dělníci vyrobení z hlíny, dřeva nebo fajánse, kteří měli za zesnulého odpracovat povinnosti, jež na něj v posmrtném životě čekaly, kdyby ho tam bohové povolali na polní práce. Bohatší hrobky jich obsahovaly stovky, teoreticky po jednom na každý den roku a několik desítek dozorců navíc, aby i v posmrtném životě zůstala zachována stejná společenská hierarchie, jaká panovala mezi živými. Zásvětí, ve které Egyptané věřili, tedy nebylo místem odpočinku pro každého stejně. Bylo uspořádané podle stejných pravidel, jaká platila ve světě, který zesnulý opustil.

Každý Egyptan si nemohl dovolit sedmdesátidenní balzamování popsané na začátku této kapitoly. Nejchudší mrtvé rodiny prostě zahrabávaly do horkého pouštního písku na okraji vesnice, kde je přirozené teplo a sucho samo vysušilo a zakonzervovalo, bez jediného kněze, bez jediného kouzla, bez jediné kanopy na vnitřnosti. I posmrtný život měl v Egyptě svou cenu, a ne každý si ji mohl zaplatit. Jméno, *ren*, patřilo mezi pět částí člověka zmíněných výše. Nebylo to jen označení. Bylo to aktivní pouto mezi zemřelým a světem živých, a dokud ho někdo vyslovoval, ten, komu patřilo, v jistém smyslu dál existoval. Z toho vyplýval i nejtěžší trest, jaký si egyptská kultura dokázala představit, horší než poprava nebo vyhnanství: vymazání jména. Když se faraon Achnaton pokusil na konci své vlády přebudovat celé egyptské náboženství kolem jediného boha Atona, jeho nástupci po jeho smrti nechali jeho jméno systematicky odstranit z chrámů, soch i seznamů panovníků. Dalších třicet století si na něj téměř nikdo nevzpomněl, dokud ho devatenácté století znovu neobjevilo. Podobný osud potkal i královnu Hatšepsut, jednu z mála žen, které v egyptských dějinách vládly plnou faraonskou mocí. Její nástupce Thutmose III. nechal její jméno a podobu odstranit z jejího vlastního zádušního chrámu.

Egyptané tomu říkali druhá smrt, byla to smrt mnohem trvalejší než ta první. Tělo se dalo mumifikovat, srdce se dalo vážít, ale jméno vytesané do kamene a pak násilně odsekané už žádný obřad nevrátil zpátky.

Zajímavé je, že po celou dobu, kdy egyptští kněží a písáři rozvíjeli tuto představu o soudu duše, žili opodál, v úrodné nížině mezi řekami Eufrat a Tigris, lidé, kteří věřili v úplně jiný obraz posmrtného života, temný a beze světla, bez soudu a bez vah. Obě civilizace existovaly současně po celá staletí, obchodovaly spolu a občas si vyměňovaly zboží i myšlenky, a přesto si každá z nich na otázku, co se stane s člověkem po smrti, odpověděla úplně jinak. Nikdo z nich nemohl vědět, že o tisíce let později bude někdo číst obě jejich odpovědi vedle sebe a hledat v nich to, co mají společné, víc než to, v čem se liší. A tím společným je právě ona potřeba věřit, že to, čím člověk je, se smrtí docela nevytrácí, že existuje nějaká forma pokračování, ať už v podobě dechu vráceného bohům, nebo duše vážené na miskách vah. Mezopotámie i Egypt, každá svým jazykem a svými obrazy, popisovaly tentýž pocit, který zažívá každý člověk, když se poprvé postaví tváří v tvář vlastní smrtelnosti, pocit, že to, co je uvnitř, musí něco znamenat, jinak by nemělo smysl se ho tolik bát ztratit.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy Vědomí: Největší záhada lidské existence .
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.